

Веселина Антонова

**ПОТОМЦИТЕ НА БАБА ТОНКА
И НАРОДНИЯТ СЪД**
(внучката на Никола Обретенов разказва)

София, 2012

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Веселина Антонова, автор, 2012
© Издателство „Изток-Запад“, 2012

ISBN 978-619-152-195-1

Веселина Антонова

ПОТОМЦИТЕ НА БАБА ТОНКА И НАРОДНИЯТ СЪД

(внучката на Никола Обретенев разказва)

- № 1 Благой Шклифов. *На кол вода тиехме*
- № 2 Коста Тодоров. *Изповедта на една луда балканска глава*
- № 3 Свещеник Иван Дочев. *Сага за Балканската война*
- № 4 Благой Попов. *От Лайпцигския процес в сибирските лагери*
- № 5 Лизбет Любенова. *Последните български владци в Македония*
- № 6 Симеон Радев. *Това, което видях от Балканската война.*
Конференцията в Букурещ и Букурещкият мир от 1913 г.
- № 7 Филип Щърбанов, Найден Дринов, Пейо Дринов, Иван Соколов,
Ангел Телийски. *Спомени за бунтовното време 1876 година*
- № 8 Веселина Антонова. *Потомците на Баба Тонка и Народният съд*

СЪДЪРЖАНИЕ

ЗА СЪДБАТА НА ЕДНА ФАМИЛИЯ И ЗА ИСТОРИЧЕСКАТА ПАМЕТ (<i>проф. д-р Пламен Павлов</i>)	7
ВЪВЕДЕНИЕ.....	11
БАБА ТОНКА И РОДОВАТА ПАМЕТ.....	17
ЧЕРЕПЪТ НА СТЕФАН КАРАДЖА	41
СМЪРТТА НА ХРИСТО БОТЕВ	53
ТОНКА И НИКО ПРОСЕНИЧКОВИ	67
ПРЕВРАТЪТ НА 9 СЕПТЕМВРИ 1944 г. и СЪДБАТА НА ПРОСЕНИЧКОВИ	85
НЕНКО БАЛКАНСКИ.....	107
МУЗЕЙ „БАБА ТОНКА“	115

ЗА СЪДБАТА НА ЕДНА ФАМИЛИЯ И ЗА ИСТОРИЧЕСКАТА ПАМЕТ

Благодарение на една от родолюбивите и концептуално осмислени инициативи на издателство „Изток-Запад“ българският читател има възможността да се потопи в историята на една знаменита фамилия, чиито представители са имали щастието (а и нещастията...) да се слеят със съдбата на своя град и на своя народ. Фамилията е Обретенови, този ненадминат „клан“ в горнилото на българската национална революция, градът е Русе, историческото време – от XVIII в., през драмата на освободителните борби и изграждането на нова България, до трагичните дни и нощи на комунистическия терор след 9 септември 1944 г. Към всичко това ни прави съпричастни книгата на Веселина Антонова, изследовател със сериозни постижения в полето на нашата модерна историческа наука и архивистика.

Надали ще се намери българин, който да не знае поне нещичко за легендарната Баба Тонка, „майка на апостолите“, онази, ако следваме познатото клише, „обикновена българка“ – всъщност една повече от необикновена личност, без която историята на националната революция би била много по-бедна, откъсната от своите корени. Защото, както отбелязва Веселина Антонова, „...неграмотното момиче, родено и живяло в патриархалната среда на XIX в., в годините на своята зрялост достигна до равнището на политическа личност (...), майката, която без колебание поставя на първо място в скалата на семейните ценности героизма и саможертвата в името на националния интерес...“. Защото Баба Тонка олицетворява „...безрезервната отдаденост на другите...“. Животът на тази българка, отдаден на една велика мисия, я издига на пиедестала на националните герои, превръща я в „...част от паметта на нацията, а името ѝ излиза извън рамките на историческата действителност и постепенно се превръща в легенда...“.

С помощта на Веселина Антонова днешният българин може да научи много повече за Тонка Обретенова, за нейните предци и потомци, за непрежалимите майчини жертви (двама загинали синове, други двама – изпратени на доживотно заточение!), но и за звездните мигове на онзи автентичен, неподправен патриотизъм, който за нас е някак си неправдоподобен, но който отразява най-светлите страни на нашето национално развитие. Читателят ще може да си припомни, впрочем по-точно може би е да се каже, ще научи (и това важи не само за младите поколения!) за една вече почти забравена реликва с невероятна сакрална стойност! Става дума за черепа на чутовния войвода Стефан Караджа, изваден в тъмна нощ от Баба Тонка от безименния гроб, пазен от нея и от нейните потомци до средата на ХХ в., дарен от тях на българския народ. Необикновената съдба на тези свети мощи на българската революция си заслужава да бъде преосмислена... Хиляди хора, и стари и млади, цели върволици и ученически класове години наред са идвали на поклонение в дома на Никола Обретенов. Мълчаливо са отдавали почит – и на самата реликва, но и на „духа на Караджата“, обезсмъртен от гениалното перо на Христо Ботев в баладата за Хаджи Димитър. Можем само благородно да завиждаме на нашите предци, които по този необикновен начин са съпреживявали мощта на онова „Жив е той, жив е!“ И жадно са слушали разказите на стария поборник за неговата майка, за братята му, за гибелта на самия Ботев...

В основата на книгата са записаните от Веселина Антонова спомени на Лиляна (Лили) Балканска, правнучка на Баба Тонка, внучка на Никола Обретенов, дъщеря на Тонка (по баща Обретенова) и на Нико Просенички. Именно родителите на Лили Балканска стават жертва на сатанинските „мероприятия на народната власт“, остават без гроб, без следа за ужасната им участ. Опитите да бъде заличена паметта за тези достойни хора води до поругаването и разграбването на техния фамилен дом, съхраняващ национална памет с неоченима стойност, до манипулативни „решения“, чиито последици, уви, не са преодолени напълно и до днес... Известно е, че фамилията Обретенови е „прихващала“ други видни личности – достатъчно е до припомним, че Захарий Стоянов е зет на Баба Тонка и съпруг на Анастасия Обретенова. Така е и с художника Ненко Балкански, с когото свързва живота си Лиляна Балканска, а от книга-

та на Веселина Антонова можем да научим редица интересни и важни факти за големия творец.

Избраната от Веселина Антонова оригинална линия на поведението е в съчетание с коментари на архивни документи, други нарративни свидетелства, научни изследвания, други публикации. Текстът, по същество научно издържан, същевременно е близък до научните и литературните анкети, а и до журналистическите разследвания. Впрочем обективният и внимателен подход, с подчертан усет към детайлите, е характерен и за другите книги на В. Антонова, някои от които в съавторство с Иво Жейнов, както и за документалните филми по неин сценарий. Не мога да не отбележа и осъщественото от авторката преиздание в общ сборен том на известното някога списание „Поборник-Опълченец“ на Филип Симицов (Русе, 2008) – книга, която в качеството си на „ведомствено издание“ все още остава трудно достъпна за широката публика.

Разбира се, не е необходимо да препредаваме съдържанието на книгата, но все пак си струва да отбележим частта за гибелта на Христо Ботев, още повече че коментарите около нея не са стихнали и до днес. Известно е, че Никола Обретенов, организатор и член на щаба на Ботевата чета, е последният свидетел на това белязано от героика и трагизъм събитие. Още нещо, Веселина Антонова неведнъж прави препратки и към спомените на Никола Обретенов, непознати в оригиналния си вид дори и на специалистите по история. Тяхното издаване, подобно на книгата „Фамилиарни забележки. Спомени (XVIII в. – 1877 г.)“ на Панайот Хитов (Русе, 2003), дело на Веселина Антонова и Иво Жейнов, е сред проектите на авторката, които без съмнение ще провокират силен научен и обществен интерес.

Разказът за Тонка и Нико Просеничкови ни отвежда от епохата, белязана от страдания и жертви за България, но и от национална романтика и героизъм, във време на насилие, мракобесие, подлост и триумфираща пошлост. Разбира се, жестоката разправа със семейство Просенички през кървавата есен на 1944 г. не е изключение – такава е частта на хиляди представители на патриотичната интелигенция, на неизяснен напълно и днес огромен брой невинни хора. Тази „предполагаема смърт“ (!), както се изразяват палачите, буди потрес и е присъда за една власт, спекулирала както никой друг с името „народна“... Макар и в друга плоскост,

голготата на българския патриотизъм, олицетворявана от Обретенови, намира израз и в перипетиите около затварянето на музея „Баба Тонка“ през 1992 г. – както с горчивина пише Веселина Антонова, една история – „... и тъжна, и абсурдна, но и реална илюстрация на българската посттоталитарна действителност...“. Този на пръв поглед злободневен сюжет в случая си е съвсем на мястото. Дай Боже неговото детайлно изясняване от страна на авторката да доведе до дълго чаканото не само от русенци, но и от всички българи решение за възстановяването на тази обител на българското революционно минало.

Настоящият труд на Веселина Антонова, както ще се убеди читателят, не е родова хроника, нито „строго“ научно изследване или пък документално-публицистичен текст. Като синтезира тези линии на авторски прочит, книгата за Баба Тонка и нейните потомци е многопластов, лично съпреживян от Веселина Антонова разказ за нашата национална и градска памет, за нейната „употреба“ и опити за манипулиране. И, в крайна сметка, за опазването и, нека не звучи пресилено, за отвоюването на същата тази потъпквана или гузно премълчавана памет – мерило, което е повече от необходимо. За нас и за идващите след нас поколения българи.

*проф. д-р Пламен Павлов
(ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“)*

ВЪВЕДЕНИЕ

Зловещите събития на 9 септември 1944 г. ме научиха, че един дом, събиран повече от сто години от предците ми – Баба Тонка, дядо ми Никола Обретенов, родителите ми, може да бъде унищожен за 24 часа. Вкъщи никога не е имало ламтеж към вещи и пари, защото тези неща са преходни.

Човек може да живее много добре и без тях, непреходното е да си останеш човек, българин и така да запазиш достойнството си.

Лиляна Балканска

Русе, 2 ноември 1944 г. В мразовитата мъглива привечер двама непознати мъже вървят по ул. „Баба Тонка“ и влизат в къщата, която се намира на самия бряг на Дунава. Този дом е изключително популярен. Тук, през 30-те години, пристигат туристи от цялата страна, многобройни ученически групи. Домакините гостоприемно посрещат несекващия поток от любознателни българи, дошли да засвидетелстват уважението си към семейството. Никола Обретенов им разказва за необикновения живот на майка си, за смъртта на Христо Ботев, показва им черепа на Стефан Караджа. А след кончината му на 10 октомври 1939 г., зетят Нико Просеничков продължава традицията. Двамата непознати не приличат на обичайните посетители. Те пристъпват прага на историческия дом, водени не от патриотичен интерес към легендарната Баба Тонка. Дошли са любезно да поканят внучката ѝ Тонка и съпруга ѝ Нико Просеничков в милицията за справка. И дъщерите им Лиляна и Милката никога повече не ги виждат.

Според широко разпространената версия на 2 срещу 3 ноември 1944 г. Тонка и Нико Просеничкови са застреляни заедно с десетки русенски граждани на полянката в местността Балюв дол, между селата Щръклево и Нисово. Досега не са намерени официални документи, участници или очевидци, които да потвърдят, че са ги

разпознали там. На другия ден, след като милиционерската охрана е напуснала злокобното място, местни овчари отиват в района на нощната стрелба и виждат кървави петна по земята и следи от куршуми по дърветата. Дни по-късно подивели кучета разровили пръстта на масовия гроб и оставили след себе си разпилени части от човешки тела и кървави дрехи. Единствената оцеляла вещ, която овчарите намират, е мъжко кадифено елече, закачено на клон преди разстрела.¹ През годините местни жители тайно посещават лобното място и палят свещи. До днес нито една институция в Русе не предприе необходимите административни действия, за да провери зловещите разкази на местните жители и да бъдат разстреляните погребани според християнските традиции.

* * *

На 8 септември 1944 г. в адвокатската кантора на Димитър Нейков се събират Георги Токушев, Иван Каменов, Моско Мъсев, Георги Джуров, Замфир Замфиров, д-р Димитър Хаджиев, Спиридон Спасов, Пенко Черноколев и др. местни активисти на Българската работническа партия – комунисти (БРП). На тази среща е подготвен списък на лицата, които трябва да бъдат арестувани на 8 срещу 9 септември със съдействието на началника на Русенския гарнизон полковник Славчо Кирчев и военния комендант Черньо Стоилов. Ръководството и координацията на действията на всички цивилни и военни се осъществяват от Димитър Генчев, бивш интербригадист. Под ръководството на Никола Петков, пълномощник на централното ръководство на работническата партия, на 9 септември се провежда второто заседание в кантората на Д. Нейков и се вземат важни кадрови решения: за областен директор е назначен д-р Хаджиев (БРП), за зам.-областен директор, завеждащ полицията – Илия Ташев (БЗНС), за областен началник на милицията – Димитър Генчев (БРП), за кмет на Русе – д-р Никола Ковачев (БРСДП). Тогава е определено и областното ръководство на Отечествения фронт (ОФ) – 11 са членове на БРП(к), 3 – на БРСДП, и по двама от БЗНС и „Звено“. Председател е Георги Токушев, секретар – Иван Каменов и двамата комунисти. Областният комитет на ОФ провежда първата чистка в администрацията, армията, железниците, училищата, съдебната власт. Прокурорът Борис Минков-

¹ Жейнов, И. Русе през 1944–1945 г. (ръкопис).

ски издава заповедите за арестите. На 4 ноември 1944 г. той докладва на заседание на Областния комитет на ОФ, че „в първите дни е имало арести без заповеди... Тогава всеки милиционер хваща всеки, за когото знае, че е агент фашист. Впоследствие стана разчистването с арестуваните... останали са само 150 души“. Списъците непрекъснато се допълват и в тях попадат и имена на хора, които не си били свързани със старите структури на управление и нямат активни политически изяви. За четири месеца през затвора са минали около 1300 русенци: юристи, журналисти, банкери, лекари, учители и пр. Народните обвинители в Русе издават 28 смъртни присъди на свои съграждани. Убитите са общо 71, като 43-ма са разстреляни без присъди.² Сред тях са дъщерята и зетят на Никола Обретенов – Тонка и Нико Просеничкови, които „изчезват“ на 2 ноември 1944 г. Внучката на Баба Тонка е убита без присъда, а на съпруга ѝ е издадена присъда, три месеца след като е застрелян.

Втори състав на Русенския народен съд по второто дело с председател д-р Димитър Цонев и членове: Момчо Крумов, Данчо М. Войков, Нено Илиев и Цоню Цоневски, на свое заседание от 30 март 1945 г. осъжда на смърт, конфискация на три четвърти от имота и 50 хил. лв. глоба „Нико Просеничков, бивш гимназиален директор, сега в неизвестност, загдето писал статии във в-к „Русенска поща“ със съдържания, които раздухвали великобългарския шовинизъм на гражданите, унищожавали престижа на съюзените народи и възвисявали качества на националсоциализъм и фашизъм; насърчавал борбата срещу прогресивните елементи..., като с тези свои действия и писания допринесъл дейно и съществено за извършване и провеждане на противонародна политика от ръководните лица на България.“³ Съдебно дело и присъда за евентуални престъпления на съпругата му Тонка Обретенова Просеничкова няма. Пак според най-разпространения слух тя е разстреляна, макар че не е била в списъка, тъй като станала свидетел на масовото убийство в Балюв дол. Вследствие на преживяния стрес три месеца по-късно умира от менингит по-малката им дъщеря Милкана. От уважаваното семейство, пазители на възрожденски идеали, оцелява само 22-годишната Лиляна.

² В-к *Демокрация*, 11 май 2000 г.

³ В-к *Дунавски отечествен фронт*, бр. 164, 31 март 1945 г.

До днес все още не е известно какви са фашистките прегрешения на Просеничкови*, къде е техният гроб, на тяхно име няма дори смъртен акт. Проверка в регистрите за смъртни случаи в Община Русе за 1944, 1945 и 1946 г. потвърждава думите на Лиляна, че няма издаден документ за смъртта на родителите ѝ. В посочените по-горе регистри има вписвания с дата на смъртта на други лица, осъдени от т.нар. Народен съд: напр. адвокатът Иван Хаджииванов, полицейският началник Ламбрин Чамуров и др., но Просеничкови не „заслужават“ нито смъртен акт, нито християнско погребение!

За да потулят необяснимо жестоката си постъпка, през 1958 г. в същия дом ексекторите откриват музей „Баба Тонка“. На екскурзите в музея е наредено на въпрос на някой по-любознателен посетител за потомците на Баба Тонка да отговарят, че са били фашисти, че са починали, споменава се за наследница, която живее в София, съпруга на известния художник Ненко Балкански. И това беше всичко, което работещите в музея знаеха за потомците на Баба Тонка. При разговори със съседите в квартала, ако станеше дума за Просеничкови, възрастните хора тактично изместваха разговора и конкретният въпрос: „Какво е станало с тях?“ – винаги оставаше без отговор. Тези, които знаеха за случилото се, продължаваха да мълчат, а младите, които нямаха памет за събитията, възпроизвеждаха лъжата за фашистките прегрешения на дъщерята и зетя на Никола Обретенов.

Използването на властови лостове или монопол над информацията са типични за условията на авторитарни и тоталитарни режими и позволяват лансирането и налагането, формално или реално, на определен разказ като колективна памет.⁴ Официалната памет си служи с различни форми на институционално въздействие – ритуали, мемориални знаци, публикации. В ситуация на авторитарни и тоталитарни управления, за да съхрани своята монолитна роля, тя прибегва до принуда и различни форми на цензура. Създадената през 1958 г. експозиция на музей „Баба Тонка“ разказва само жела-

* Целево проучване по документите в архивите и местния печат не можа да установи какви са прегрешенията на Просеничкови към новата власт.

⁴ *Поппетров, Николай*. Чия памет е градската памет? – В: Гради памет. Пазарджик, 2012, с. 13–21.

ното, внушава едностранчивото и „удобното“ – безспорният подвиг на майката и децата ѝ. С героизма и саможертвата на Баба Тонка и синовете ѝ пред олтара на отечеството се идентифицираха и строителите на новата комунистическа власт. Както преди преврата на 9 септември 1944 г. , така и след това домът на Обретенови е посещаван от стотици, предимно ученически групи, а натрупаните с годините събития, свързани с живота на потомците, умело се прикриваха. За целта се използват хора, които фактически са без градска памет – на тях се разчита да се забравят събитията и буквално за „изтриване“ на следите. Съдбата на Просеничкови е част от неофициалната памет, която се разгръща около мемориални маркери, които не се припознават от официалната памет. Характерно за нея е невъзможността за изява чрез музейни експозиции, липсата на сведения в архивите, а ако има такива, то достъпът до тях е ограничен. Паметен знак на масовия гроб, в който вероятно са останките и на внучката на Баба Тонка, би попречил за процеса към принудителна забрава. Публичното припомняне слага определен отпечатък върху акцента или оценките при разказа – случилото се с потомците „срамежливо“ се прокрадва в последните години в медиите, но до днес „табуто“ остава! Пасивното припомняне е тясно свързано с нежелание да се поеме вина, да се осмисли дадено събитие – забравяне по целесъобразност силно повлияно от съображения за престиж.

Колективната памет е феномен на градското общество, като една от основните ѝ функции е идентифицирането. Един от символите на Русе, чрез който градът трайно е влязъл в народната памет на българите, безспорно е музей „Баба Тонка“. Едностранчивата представа оказва влияние върху колективната памет и идентификационните цели миналото да се представи в изгодна на дадена групово поддържана парадигма за политическото ѝ легитимиране.

С горчивина трябва да признаем, че всички тези опити за манипулации в посока на „правилните“ интерпретации на историческите събития повлияха на общественото мнение и постигнаха търсения ефект – все още няма музей, сградата повече от двамадесет години се ремонтира, а временната експозиция в къщата „Захари Стоянов“, направена през 90-те години на ХХ в. преповтаря известните факти! Времето е „спряло“, новите научни изследвания не са „допуснати“ в музейните интерпретации на миналото. Съдбата на музей „Баба Тонка“ продължава да играе ролята на типичен пример за манипулиране на паметта по време на комунистическия режим.

Разговорите с г-жа Лиляна Балканска са записвани през на 90-те години на ХХ в., по време на гостуванията ѝ в родния град. Семейство Даневи, чийто дом е в непосредствена близост до родната къща на Л. Балканска, винаги я посрещаха с любов и внимание. Благодарна съм за гостоприемство на чичо Колчо и леля Лили (Никола Данев и съпругата му д-р Лиляна Пеева), които ми предоставяха уютния си дом за дългите разговори с тяхната гостенка. Водена от професионалното любопитство на историка да достигне до детайла в проучването на тема, за която при това няма достатъчно документи, не си давах сметка какво причинявам на информатора си. В първите ни срещи усетих колко е трудно за леля Лили Балканска (срещите ни сблизиха и тя настояваше да я наричам леля Лили) да отвори отново вратата на страшните спомени пред една непозната. Безкрайно съм ѝ благодарна за отделеното време, за шанса да общувам с нея, за споделените мисли. По време на последното идване в родния град през 1995 г. екип на телевизионен център Русе записа интервю с нея, част от което бе включено в документалния филм „Възторзите и огорченията на Никола Обретенов“ (2004). Последната ни среща беше през май 2000 г. в дома ѝ в София по повод заснемането на документалния филм „Потомците на Баба Тонка и Народния съд“, излъчен на 2 юни с.г. по БНТ в рубриката „Архивите говорят“ на Главно управление на архивите при Министерския съвет (днес Държавна агенция „Архиви“). Благодаря и за гостоприемството на сина ѝ Боян, снахата Марика и внука Ненко Балкански.

По време на незабравимите за мен срещи проявих неразумен оптимизъм и обещах на леля Лили, че музей „Баба Тонка“ отново ще отвори врати. На 8 януари 2003 г. тя си отиде завинаги от този свят, а аз все още не съм изпълнила дадената дума. Но народната памет вече си „казва тежката дума“ От есента на 2012 г. Община Русе ще започне ремонта на сградата на музея. В очакване сме за нова модерна експозиция, която да възкреси двувековната житейска съдба на многозаслужилия Обретенов род.

Русе, 20 септ. 2012 г.

БАБА ТОНКА И РОДОВАТА ПАМЕТ

Записването на историята на рода и на други исторически събития е традиция в нашето семейство, започната от дядото на дядо ми – Обретен Ганюв. Запазен е един стар тефтер, в който той е записвал „да се помни“ - в еди коя си година се случила чумна епидемия, в еди коя си година московците се биха и пр. Този навик се прехвърля в дядо ми, а и майка ми имаше същите черти. Аз за съжаление не притежавам такива качества да запазвам и подреждам семейните архиви по този начин, по който те са го правили.

Конкретни спомени за Баба Тонка нямам. Познавам я от разказите на дядо ми Никола Обретенков. Аз, разбира се, физически не съм я виждала, но у мен от разказаното ми е останало чувство на уважение и преклонение към нея. Наистина е за учудване това което е направила, още повече, че тя не е имала никакво светско образование, а е била неграмотна. В тогавашно време, при тогавашните обстоятелства и при това жена! Тя стана легенда за народа ни и предполагам, че ще остане такава.

Вкъщи гостува известно време един художник – българин, който живееше в Италия. Искаше да нарисува портрет на Баба Тонка и дядо ми му даде снимки. Не си спомням името му и не зная какво стана с портрета. Художникът казваше, че майка ми много прилича на баба си.

Трябва да призная, че не се живее удобно в сянката на легендарна личност, не е много приятно, нито лесно, защото трябва все да се държиш на нивото на тази жена и да не падаш под него. То е неосъзнато чувство, дълбоко в мен някъде съществува. Всичко това ме задължава и аз мисля, че съм го предала и на моите деца.

Лиляна Балканска

Коя е Баба Тонка? Какво знаем за нейния живот?

Неграмотното момиче, родено и живяло в патриархалната среда на XIX в., в годините на своята зрялост достигна до равнището на силна личност със своето важно място – социално и морално, която и до днес ни държи в изумление и поклон. Сама жена, вдовица, тя излъчва респектираща сила, непоколебим дух и силна воля, с които преодолява първичния майчин инстинкт да закриля и пази рожбите си, насърчава и поощрява младите бунтовници да вървят по пътя на борбата. Тя е майката, която без колебание поставя на първо място в скалата на семейните ценности героизма и саможертвата в името на националния интерес и получава славата си не заради смелостта на синовете си, а заради своето лично присъствие сред тях. Безрезервната ѝ отдаденост на другите я издигна на пиедестала на националните герои, тя е част от паметта на нацията, името ѝ излиза извън рамките на историческата действителност и постепенно се превръща в легенда.⁵

Животът на Баба Тонка започва най-обикновено, типично за голяма част от нашите сънародници по това време. В началото на XIX в. младото семейство Минка и Тончо Тончеви напуска родното си село Червен, за да подири по-спокоен и сигурен живот в големия град Русчук. Къщата им в селото често е обект на погроми от страна на върлуващите в района кърджалийски отряди. Ето защо, когато Тончо се оженва за най-хубавата мома от селото, „за да запази семейната си чест, решил да се пресели в близкия град“. Купуват си къща в „Мечка махала“, която се е намирала на днешната ул. „Чавдар войвода“ № 35.⁶ В този дом се раждат двете им деца – син, който рано е починал, и през 1812 г.⁷ дъщеря, кръсте-

⁵ Вж: В. Антонова, В. Баба Тонка – опит за портрет. – В: *Известия на Съюза на учените, Русе*, св. 2; *Обществени науки, Русе*, 1999, с. 75–79.

⁶ Антонова, В. Родната къща на Баба Тонка Обретенова. – В: *Известия на Съюза на учените, Русе*. Серия Обществени науки, кн. 2, Русе, 1998, с. 74–76.

⁷ Относно датата на раждане на Баба Тонка има неясноти и колебания в източниците – Н. Обретенов пише, че майка му е родена около 1810–1812 г., в регистър за населението на Русе е посочена 1814 г., в смъртния акт, издаден 1893 г., че е починала на 85 г., т.е. 1808 г.

на с името Тонка. Благодарение на наследството и майсторлъка си в правенето на постави* за грозде, баща ѝ бързо забогатява и става уважаван гражданин, на когото „Думата на две“ не ставала пред турските власти. Единствените сведения за Тончеви се съдържат в ръкописите на внука им Никола Обретенов⁸, писани в началото на ХХ в., т.е. около осемдесет години след смъртта им. Тяхна основа са разказите на майка му за нейните родители – отделни епизодични случки, които тя е искала да остави като спомен у своите деца за нейното детство и за непознатите им баба и дядо. „Баща ѝ като истински българин – пише в първия непубликуван вариант на спомените си⁹ Обретенов – е направлявал чадото си към обич на народа си и отечеството си..., приучаван да обича Бога и черквата. Макар и богаташка дъщеря, тя винаги ходела с момите и ергените на кърска работа..., [а] когато трябвало да се копей лозето на някоя от бедните ѝ другарки, занасяла и нужната храна от дома си.“

Възпитанието, което патриархалното семейство Тончеви дават на дъщеря си, формират у нея качества, неприсъщи за родено в началото на ХІХ в. момиче, и имат решаващо въздействие върху нейния характер. Едва 10–12-годишна „яхвала магарето на баща си, отивала на тяхната кошара, която била извън града, на полето, натоварвала сиренето и го донасяла в дюкяна на търговеца, на когото баща ѝ го продавал“. В резултат от малка придобива търговски умения, които успешно развива през годините и по-късно активно ще участва в стопанските инициативи на съпруга си. Когато научава, че ядосаните от дръзкото ѝ поведение младежи се заканват да намажат портата им с катран, което по него време се смята за най-големия срам и позор за една мома, тя решава да им даде достоен урок. Тончо Поставчицята не само одобрява идеята на дъщеря си, заедно с нейните другарки да се появят на седянка в сейменски** дрехи, за да сплашат самонадеяните ергени, но им осигурява и необходимото облекло и оръжие. Поощрявайки дързостта на Тонка, извършена в името на семейната чест, той умело ѝ внушава, че чрез находчивост и самообладание може да избегне

* Голям дървен съд.

⁸ Вж: *Обретенов, Н.* Спомени..., 1983.

⁹ ИМ-Русе, инв. № 83, 84, отдел „Възраждане“.

** Сейменин (остар., тур. ез.) – турски военен полицаи.

надвисналата над нея и близките ѝ опасност. Бащата добре знае, че не може да се очаква от едно момиче, обличало дрехите и убедително изиграло „ролята“ на сеймен, като порасне да се страхува от тях. Изключително важен урок, който тя не само че никога не забравя, но и често се налага да прилага по-късно в живота, когато се включва заедно с децата си в националноосвободителното движение. Твърде необикновена ще да е била и майката, която искала дъщеря ѝ да се научи да чете и пише. Въпреки че по това време в Русе няма девическо училище, Минка Тончева намира изход – учител ще бъде роднината поп Недю. Негативната реакция на тогавашното общество и жестоките подигравките на децата от махалата, че учат само момчетата, които ще стават попове, са причина малката любознателна Тонка да остане неграмотна. Тя е първото момиче в града, за което съществуват сведения, че има желание и прави реален опит през 20-те години на XIX в. да придобие макар и елементарна грамотност. Мечтата на своята майка дъщерята реализира чрез децата си – и седемте получават добро за времето си образование в родния си град, а най-малките продължават обучението си в Русия. Вродената у Тонка любов към образованието намира по-късно в живота ѝ различни проявления – извършва имунизация на децата само срещу разписка от общината за внесена от родителите им сума в полза на училището, а пенсията, отпусната от Народното събрание в последните години от живота ѝ, въпреки тежкото материално положение на семейството си, тя подарява за книги на бедни ученици. От този печален детски инцидент и несполучливия опит да се научи да чете и пише, тя разбира, че не бива се съобразява с общественото мнение, защото то не винаги е най-правилно. Това е друг урок, който неотклонно следва през целия си живот, и който ѝ дава сили да преодолява по-лесно трудностите. Когато синовете ѝ учредяват въкъщи революционен комитет и тайно провеждат заседания, майката дори престава да общува с комшийките си, да не би някоя да похлопа на портата ѝ в неподходящ момент и с това да изложи на риск свящото дело. Засегнати от необяснимото за тях поведение на Тонка, те я обявяват за магьосница.

Заможните родители са избрали за единствената си дъщеря имотен ерген, но, възпитана да отстоява позициите си, тя се омъжва за своята изгора Тихо Обретенов. Със сватбата на Тонка и Тихо се сродяват две фамилии със сходна житейска съдба.

Тончеви и Обретенови са преселници от родните си места съответно Червен и Щръклево, отстоящи на 20-тина километра от Русе, прокудени от междусобищите, обхванали Османската империя в края на XVIII в. Роденият в Русе на 6 декември 1808 г. Тихо е личен момък, грамотен, с хубав глас, пее на големи празници в черквата и спечелва завинаги сърцето на Тонка. Той е наследил природната интелигентност и любознателност на своя баща Обретен Ганюв, както и абаджийския занаят.

Дядо Обретен е завещал на потомците си ръкопис, т.нар. *Обретенов сборник*, писан в края на XVIII и началото на XIX в. Документът е красноречиво доказателство за разнородните интереси на притежателя си – природно интелигентен българин, живял в смутни времена, с вечно буден интерес към съвременните събития и верен усет за тяхната историческа значимост, с национално патриотично чувство, рационален светоглед и религиозно-православни убеждения.¹⁰ Текстовете в тефтера на дядо Обретен са предимно жития на светци, слова и поучения на Йоан Златоуст, апокрифни разкази за Исус Христос, за защита на християнската вяра, против мюсюлманите и евреите, патерични разкази, указания за лошите дни през годината, зодиакални гадания и предсказания, медицински рецепти и кратки историко-летописни бележки от политически и битов характер.¹¹ Авторът е подбрал не чисто канонични молитви, а апокрифни произведения, създадени от народното творчество, по-близки до реалния живот. Чрез тези кратки вписвания книжовникът изразява своето присъствие като очевидец на събитията и страдалец в тях. Той не само регистрира историческия факт, а му дава и своята оценка, споделя тълкувания и емоции, описва влиянието върху съдбата на съвременниците му. Изследователите определят приписките като надежден критерий, чрез който най-добре може да се съди за състоянието на българската историопис. Отличават се със стегнатост и краткост в отразяване на историческото събитие, фиксират го в мо-

¹⁰ *Петканова, Д.*, Старобългарска литература. Т. III, С., 1987. с. 253. *Николова, С.* Патеричните разкази в българската средновековна литература. С., 1980. с. 70–72, 138.

¹¹ НБКМ-БИА, инв. № 1070, л. 1 – 85; *Антонова, В.* За началото на рода Обретенови. Годишник на музеите от Североизточна България. Т. XVIII, В. Гърново, 1992, с. 177–185.

мента и така документират настоящето.¹² От оскъдните биографични бележки е видно, че Обретеновият род е от с. Щръклево, Русенско.¹³ Малкият Обретен прекарва детството със своето семейство в родното село. През 1789 г. написва и първите слова в своя тефтер. В края на първия разказ той собственоръчно датира ръкописа си: „Писа[х] ась ѿбретенъ синъ Ганюву ѿ Штракляву, афпа, іаноаріе к“. Численото значение на буквеното обозначение е 20 януари 1789 г.¹⁴ В посочената година той вече е усвоил необходимите знания и грамотност и е достигнал възрастта, на която би могъл да прави подбор на текстовете, воден от вътрешната необходимост към книжовни занимания. Ако приемем, че по това време Обретен е бил 15–20-годишен, можем да предположим, че е роден около 1770 г. Под датата 11 октомври 1780 г. той е записал: „Да се знай, кату изъмряха теикуви и чичуви и чичу ми Ангел и систра ми Вълкана и майка ми Върба, оумра напред 7 годинъ и пулвина беши са миналу.“¹⁵ Тази бележка носи най-богата информация за семейство Ганюви. Майката се е казвала Върба и „оумря напред 7 годинъ и пулвина“, т.е. най-вероятната дата на смъртта ѝ е февруари 1773 г. За баща си летописецът не споменава нищо. Знаем само, че се е казвал Ганю и е имал двама братя – Ангел, починал през 1780 г., и Драган, с когото Обретен напуска родното село, е умрял през 1793 г. в Русе. Трагична е 1780 г. за малкото момче – починали са (неясно по какви причини) и сестра му Вълкана, и „теикуви и чичуви“. От големия род остават само двама – чичо Драган и около 10-годишният му племенник Обретен.

Преживели войни, междусобици, природни бедствия, загубата на близки, те търсят по-сигурен живот зад дебелите стени на укрепения град и най-вероятно напускат родното Щръклево след смъртта на близките си през 1780 г. Остават все още неизяснени съществени подробности от биографията на Обретен Ганюв – откъде черпи конкретната информация за дати за събитията от 70-те години на XVIII в., когато той все още е малко дете и е невъз-

¹² Дроснева, Е. Фолклор, библия, история. С., 2002, с. 270, 273–274.

¹³ Невярно е твърдението на Н. Обретенов, че дядо му е роден в Русе. *Обретенов, Н.* Спомени за българските въстания. С., 1983, с. 39.

¹⁴ Предполагам, че техническа грешка е причина в справочната литература Обретеновият сборник да е датиран неправилно – 1780 г.

¹⁵ НБКМ-БИА, 1070, л. 786.

можно сам да си е водил бележки, както и къде и кога се научава да чете и пише? Допускам, че някой близък на семейството – роднина, свещеник или съселанин, е оставил по страниците на църковна книга свои летописни приписки. Основателното предположение допълва представата за безспорно будния щръклевски род Ганюви, където очевидно се почитала многолетната традиция книгата да присъства в българския дом. Това често е библията, или друга света книга, в която притежателят ѝ вписва кратки бележки, носещи специфичния исторически вкус на епохата, в която живее. Известно е, че книгата заема особено място във всекидневието на българина – употребява се за разваляне на магия, за изцеление, за предпазване от зло, носила се е като амулет и обикновено е поставяна над иконата или до огнището.¹⁶ Въпреки трагичните обстоятелства, прокудили от родното място чичо Драган и племенника му, те не забравят да отнесат в дисагите си и безценната семейна реликва. Не са известни данни за наличие на училище в с. Щръклево през втората половина на XVIII в. и приемаме, че малкото момче се научава да чете и пише в русчущкото килийно училище. Въпреки отдалечеността във времето, родното място до днес пази спомена за Обретеновия род. Най-близката до селото местност на река Бели Лом носи името Обретенка. Върху карта, публикувана от Карел Шкорпил през 1912 г., същата местност е записана като Обретенка Тихойоолу. Там има мелница, която местните жители и днес наричат Тиховата мелница.¹⁷

В кратките приписки Обретен Ганюв вписва важните моменти от живота си. На 18 юни 1793 г. умира чичо му Драган. С оставеното наследство, на 25 август, сряда, племенникът наема дюкян от хаджи Марин, който от 18 октомври 1794 г. е вече негова собственост.¹⁸ На 14 октомври 1806 г. се оженва за Стамата и на 6 декември 1808 г. се ражда синът им Тихо. Оскъдните сведения се допълват от спомените на внука им Никола Обретенов: „Дя-

¹⁶ Гергова, А. Книжнината и българите през Възраждането. – В: *Известия на НИИ по културата* при КК при БАН. С., с. 21–23.

¹⁷ Тачев, В. Тихо Обретенов, в-к *Дунавска правда*, бр. 37, 21 февр. 1978 г.

¹⁸ НБКМ-БИА, инв. № 1070, л. 82б. Двете дати са написани една върху друга и затова приемам, че на по-ранната дата дюкяна е нает, а година по-късно става собственост на Обретен Ганюв.

до ми Обретен и баба ми Стамата, както са ми разказвали моите родители, са били на голяма почит между съгражданите си, били хора благочестиви и набожни. Дядо ми Обретен е бил абаджия. Между еснафа той се ползва с голямо доверие, към него са се обръщали за съвети не само роднините, но и много познати, знаел е да чете и пише и за времето си е бил интелигентен човек.¹⁹ А в друг ръкопис допълва, че били „макар бедни, но честни хора и трудолюбиви“.²⁰ Това е запомнил от разказите на родителите си, роденият след смъртта им потомък. И продължава: „Дядо ми Обретен, сам грамотен и любознателен човек, е изучил сина си Тихо, моят баща, да чете и пише и да знае да пее в черква черковни песни на псалтикия. Баща ми бил най-прилежният и най-сръчният работник в абаджийския дюкян на дядо ми“.

Следва дълъг, 18-годишен период, в който летописната хроника секва. Най-вероятната причина е, че наскоро след раждането на сина му, Обретен Ганюв е починал, а последните вписвания в бащиния тефтер са от Тихо. След смъртта на съпруга си Стамата се омъжва за Никола. Последните летописни бележки са писани в периода 1836–1838 г.: „Да са знай – пише на 3 април 1836 г., кату трагнаха Свитогорците да утидат на Свита гора св. Георги Зуграфу манастир, чи утиди Иван Абаджията Ганювич и Никола уфчеру двама баджатаци наино.“ Пристигането на духовниците от манастира „Св. Георги Зограф“ на Света гора безспорно е важно събитие в града. Трудно е да се определи, въз основа на оскъдните сведения, дали „Никола уфчеру“ е пастроктът на Тихо. Факт е, че поклонническото пътуване е провокирало младия мъж да отвори позабравения стар бащин тефтер.²¹ Архимандрит Аверкий, дългогодишен даскал в местното килийно училище, води поклонници от Русе, Разград и околните села, заедно с епископ Неофит Червенски. В стила на баща си, на 15 юли и на 4 септ. 1837 г. Тихо съобщава за чумна епидемия, изброява имената на починалите от махалата, в която живее, и

¹⁹ *Обретен*, Н. Спомени..., с. 39.

²⁰ ИМ-Русе, инв. № 84, Отдел „Възраждане“, л. 2.

²¹ Първите сведения за метох на Зографския манастир в Русе са от началото на XIX в., когато през 1806 г. в града пристига йеромонах Герасим. Вж. *Радев, Ив.* Таксидиоти и таксидиотство по българските земи XVII–XIX в. В. Търново, 1996; Епитроп на манастирския имот в Русе е Величко х. Пенчович, баща на х. Иванчо х. Пенчович.

на 11 януари 1838 г. написва последната бележка за земетресение – „потрипера зимята нощ[т]а сахатю по 4“.

Потомците наследяват от дядо си Обретен усета към важността на историческия момент, обективната позиция и съпричастност спрямо конкретната политическа ситуация, влечението към книжовни занимания. Внуците му доразвиват унаследените качества на характера в желание за лично участие и принос в обществения живот, подчинено на чувството за дълг и отговорност за съдбата на родината.

През 1831 г. Тонка и Тихо вече са семейство. Кум на младоженците е Костаки, с прозвище Вампира, с когото стават и съдружници. Зестрата на младата невеста помогнала на съпруга ѝ да се „издигне като търговец и да достигне да бъде наречен чорбаджи Тихо.“²² Младото семейство продава родната ѝ къща и заедно с пастрока на Тихо купуват дворно място на Дунавския бряг. Новият имот, собственост на Курт бей в махалата „Бахче чифлик“, е застроен с две къщи – в по-малката живее многолюдното семейство, по-голямата дават под наем.²³ Покупката е извършена на 20 март 1832 г. „кату зехми къщата сас пастрока си наино от дяда Юрдана сторихме харч... 1280 гр[оша], дадени по равно от Тихо и Никола“ – пише в тефтера си младият търговец.²⁴ От сметките му е видно, че за ремонта на къщите през 1840 г. е изразходвана сумата от 2764,12 гроша, през 1843 г. – 5342,12 гроша²⁵ и пр. В новия дом на Тонка и Тихо се раждат 12 деца, пет от тях умират и живи остават седем – Атанас (1839), Ангел (1841), Петър (1842), Петрана (1845), Никола (1849), Георги (1851) и Анастасия (1860).

Тихо Обретенков, съпругът на Баба Тонка, бащата на децата ѝ, незаслужено е пренебрегван от изследователите, останал в сянката на легендарната си съпруга и героичния живот на децата си. За баща си Никола Обретенков разказва доста фрагментарно в спомените си, а запазените ръкописи и търговски тефтери²⁶, както и книгите от личната му библиотека съдържат важна информация за начина на мислене и за стопанската му дейност.

²² Обретенков, Н. Спомени..., с. 40–41, 52.

²³ ДА-Русе, ф. 11К, оп. 1, а.е. 8, л. 2. (бележки на А. Емануилов).

²⁴ НБКМ-БИА, II В 405, л. 48.

²⁵ Пак там, л. 49–52, 55–59.

²⁶ ЦДА, ф. 1837, оп. 1, а.е. 301, 302; НБКМ-БИА, II В 405.

На 30-годишна възраст Тихо Обретенов вече притежава собствен дом, дюкян в Русе и хан с два дюкяна в Исакча, Тулчанско – единият „с манифактура, колониал и дикиджийска стока, която доставял готова от Русе, Шумен, Друмаята, Карду и Узунджова панаири“²⁷, другият е едновременно бакалница и кръчма. Работата се разраства и заедно с баща си за Исакча пътуват големите синове Ангел и Петър, както и чираци и калфи, които да шият абаджийските стоки. През есента майсторът се връща у дома с богати кярове и стока за продаване – солена риба, хайвер, мед и др., като остава дюкяна и кръчмата на свой роднина – калфа. И напролет потегля отново към Исакча със стока, произведена от семейните лозя. „Махленският дюкян“ в Русе, наследен от дядо Обретен, поверява на сина си Ангел. Младият търговец Тихо вече е със завидно положение в обществото и комшиите започват да ги одумват, че жена му изваждала от делвата жълтъците на баща си.²⁸ „Тонка, пъргава, работна и предприемчива, оставала в Русе – разказва синът ѝ, гдето и възпитавала децата си, а в същото време гледала и обработвала около 25 дюлюма [1 дюлюм = 919,3 кв.м] лозя, прибирала реколтата, приготвяла добро вино, което продавала на австрийските параходи и шлепове, а част от него през пролетта, когато мъжът ѝ заминавал за Исакча, занасял с каика и продавал на сакчанските кръчмари добро вино и ракия. Тъй две силни честни работни ръце достигнали доста...“ По приблизителни изчисления може да се предположи, че на година семейството произвежда средно по 210 литра ракия и 4,6 тона вино. Младата съпруга внимателно следи пазара, наблюдава интереса на чуждестранните търговци и търсените от тях стоки. Бързо разширява стопанските семейни дейности и започва да храни буби, произвежда семе, което продава на италиански прекупвачи.²⁹

²⁷ ИМ-Русе, инв. № 82, Отдел „Възраждане“, л. 3.

²⁸ ИМ-Русе, инв. № 84, Отдел „Възраждане“. В книгата за регистриране събраните данъци от българското население за движимото и недвижимото имущество за 1856–1859 г. са отразени плащания на Тихо Обретенов на данък бедел (поголовен данък) в размер на 431 гроша. ДА-Русе, ф. 44К, оп. 1, а.е. 11, л. 92, 95, 99.

²⁹ Отглеждането на буби научава от Захари Княжески, превода на руското генерално консулство в Русе и наемател в дома ѝ.

Всекидневните грижи за домакинството, за дребните деца и домашното производство ангажират изцяло вниманието на младата стопанка. Политическите вълнения, обхващали европейските народи в размирните 1848–1849 г., са далечни и непознати за нейния ограничен патриархален свят. Бежанците, потърсили подслон в Османската империя, слизат на русчушкото пристанище. Мъже, жени, деца, старци са принудени за живеят край Дунава в дупки, изкопани в брега. Тъжната съдба на унгарските семейства, прокудени от родните си места, дълбоко жегва сърцето ѝ. „И аз имам деца и те може да достигнат на този хал и мизерия“, разсъждава майката, която се грижи за четирите си малки деца, на път е петото и заделя храна за гладните бежанци. „Майка ми като гледала тази покъртителна картина, горко плакала и молила Богу да им помогне... Тя ставала рано, замесвала хляб и по 3, 4 самуни в една кошница и сирене и спускала с въже и са радвала, че изпълнява една човешка и християнска длъжност. И помня сякога, когато ни разказваше... не минаваше без плач.“ През годините в паметта ѝ не избледнява споменът от тези години с бури и проливни дъждове. И винаги, когато зафучи ураганен вятър, Баба Тонка почваше да си върти главата и казваше: „Пак трябва да са лей нейде из Маджарско кръв“ – завършва разказа за преживяното от майка му по Унгарските събития синът ѝ Никола.³⁰

Започва Кримската война (1853–1856) и бащата се прибира при семейството си в Русе. Както и предишни години, той е оставил ортаци и роднини да управляват търговията му в Исакча. Настанените в Гюргево руски войски постоянно обстрелват отсрещния висок бряг на Дунава, където се намира и домът на Обретенови. Никой не може да излезе извън дома си, стените са продучени от куршумите, а семейството има многобройна челяд. И тогава майката, за да предпази децата си, които постоянно тичат из двора, „му намерила цаката..., да вържи една бяла кърпа на една вършина и къде обяд, когато турската стража са прибирала на обед..., отваря портицата и маха с кърпата.“ Един ден Тихо казва на жена си: „Знаеш ли, Тонке, че нашата къща вече не я засягат руски куршуми.“ Тогава тя взема кърпата, отваря портичката към брега, внимателно се оглежда за засилената патрулираща охрана на крепостта, и я размахва. Действията на Баба Тонка са прекалено

³⁰ ИМ-Русе, инв. № 82, Отдел „Възраждане“.

опасни и предизвикват основателната тревога на съпруга ѝ. Домът им се намира между две турски укрепления – Накаш табия и Хаджиоглу табия, стражите обикалят брега, в двора е настанена военна болница, в голямата къща живее турски лекар. И въпреки това, действията на Тонка остават незабелязани! След края на войната роднини от Гюргево им разказват, че един руски офицер, който квартирувал в тях, им съобщил, че една жена в Русе, всеки ден в определено време и час махала с кърпа.³¹ От Хата ефенди, военният лекар, настанен на квартира в дома им, Тонка се научава да ваксинира „деца, като ѝ дал и нужните уреди“. Отначало тя поставя ваксините безплатно, „но един ден са съветвала с баща ми, който и той научил този занаят, че сички деца, които ще ваксинират да плащат по 5 гроша за училището чрез общината, то като донасят подпечатана разписка с общинския печат“.³²

Мирът е възстановен и Тихо се връща в Исакча. Вместо очакваните печалби, той намира дюкяните разграбени, защото чираците и калфите му се записали доброволци в Руската войска и изоставили хана. Стока за около 50 хиляди гроша е опропаствена и семейството е разорено. Никола Обретенов пресъздава следния диалог между родителите си: „Аз не намерих нищо там! Какво ще правим сега? Как ще отгледаме и отхраним тези деца, на които трябва и наука...[казва бащата].“ Баба Тонка, тогава още пъргавя и работлива, му отговорила: „Не бой са! Ний и децата да сме живи“ и му тръшва отпреде му една конска торба с турски бешлици по 5 гроша и други монети..., нещо около 20 хиляди гроша. Отначало той не искал да вярва на очите си и подозрително я запитал отгде ги е зимала. Като му разправила, че в негово отсъствие тя с най-големия си син Танаса почнали да продават вино и ракия... След примирието, в Русе дошли французки и английски войски и подигнали цената на сички продукти неимоверно. Виното, което се продавало преди войната 60 пари (30 ст.) достигнало до 5, 6, 8

³¹ *Пак там*, инв. № 84, Отдел „Възраждане“.

³² *Пак там*. За този епизод от живота на Баба Тонка сведенията са само от спомените на сина ѝ Никола. Не се откриха данни колко родители са се възползвали от непопулярните тогава, но изключително важни за здравето на децата им ваксини, и какви са били приходите за общината от инициативата на Тонка Обретенова.

гроша оката. Също и ракията – от 100 пари (50 ст.) – на 10–12 гроша. Това окуражило мъжа й...“³³

Синът Никола свидетелства, че бащата много пъти е предлагал да продадат всичките си имоти в Русе и да се преселят в Исакча, но майка му твърдо отказва с мотива, че за децата е най-добре да завършат добре уреденото училище в родния си град, „та да не останат като нея слепи и наложила своето..., сички деца биле възпитани от майка си с патриотически дух.“ Братята и сестрите Обретенови са грамотни и образовани – големите синове завършват гръцкото училище, другите – русчущкото Класно мъжко и девическо училища, а най-малките продължават да учат в Русия: Георги – в Одеското военно училище, Анастасия – в Девически пансион в Москва. Майката отказва да даде за осиновяване децата си Петър и Петра на богато сръбско семейство, защото ще изгубят българския си дух. „В къщата на Баба Тонка бил настанен министърът на вътрешните дела С. Степаич с жена си и когато ги освободили, за да си заминат за Сърбия, поискали от Баба Тонка да им даде от своите деца Петър и Петра, които да ги осиновят и изучат в странство. Но тя категорично отказала само затова, защото децата им ще станат сърби, ще си изгубят езика и народността...“³⁴. По-късно житейските пътеки отвеждат Петър в Белград, но не като осиновено дете на богато сръбско семейство, а като участник във Втората българска легия. Майката взема съдебно решение и предопределя бъдещето на своя син – геройска смърт в Севлиевия балкан, вместо високообразован и материално осигурен сърбин, а Петра ще бъде доверена куриерка на БРЦК, ще шие бунтовни знамена и ще лекува ранени руски войници като медицинска сестра по време на Освободителната война.

Уважаван от съгражданите си търговец, Тихо Обретенов е избран за църковен епитроп и училищен настоятел, влага усилия и средства за развитие на възрожденското училище и участва в решаването на важни обществени въпроси на града. „В празнични дни, след черковния отпуск, баща ми обичал да се събира у дома с приятелите си съмахленци: Петър Сакелариев, Братой [...], Никола Казмата, Юрдан Шарапчията, Георги Красналиев и др. Така събраний те опитвали новия пелин, новото вино и вкусните наде-

³³ Пак там.

³⁴ ИМ-Русе, инв. № 84, Отдел „Възраждане“.

нички... После прочитали новите броеве на в-к „Дунавски лебед“ от Раковски, когото всички познавали, защото идвал в Русе, дори идвал у дома...“³⁵ За връзките на Тихо Обретенов с Раковски и за посещенията на Котленеца в дома им информация се съдържа само в спомените на Никола Обретенов. Още на първата страница той описва въздействието от това гостуване върху майка му. „Не помня коя година е било – изрично подчертава той, Раковски по думите на майка ми е идвал в Русе и бил гостенин на баща ми два-три дена. Той е говорил на баща ми за „народните работи“. Разговорът им се е водил в присъствието на майка ми Баба Тонка, която поглъща всяка чута от Раковски дума... Когато в края на живота ѝ я питахме откога се е увлякла в народните работи, отговаряше ни: „От дядо Николовото време и от Котленеца, който толкова хубаво говореше за светото дело“. Това е единственото, непотвърдено от други източници сведение, че Георги Раковски е посещавал дома на Обретенови. Учените проследяват четири негови идвания в Русе: първото вероятно през февруари 1845 г., когато заедно с баща си престоява 18 дни в русенския затвор, другите – в периода октомври – декември 1853 г. и януари 1854 г., когато изпълнява задълженията си като турджуманин (преводач) на турската Дунавска армия.³⁶ Тази длъжност му дава възможност да пътува свободно из българските земи, което той умело използва и създава клоновете на „Тайното общество“.³⁷ Сред изброените в „Житието“ му посетени градове той споменава и Русе. Изследователите на живота и делото на Раковски са единодушни, че изричното упоменаване на селищата в ръкописа е свързано с конкретната му дейност в тях. Ако приемем за достоверно твърдението на Никола Обретенов за гостуване на Раковски в дома им и като вземем под внимание факта, че на следващата 1854 г. той напуска завинаги България и умира в емиграция през 1867 г., въпросното посещение би могло да се осъществи единствено по време на тези обиколки. Синът на Баба Тонка изрично отбелязва, че не знае кога Раковски е идвал в дома им, но обстоятелството, че в паметта на майка му то съвпада с „дядо Николовото време“, т.е. с опита за въстание на Никола Филиповски в Търновско по време на Крим-

³⁵ *Обретенов, Н.* Спомени..., с. 39, 61–62.

³⁶ ДА-Русе, ф. 400, оп. 1, а.е. 11, л. 2–3.

³⁷ *Трайков, В.* Георги Стойков Раковски. Биография, С., 1974.

ската война, е косвено потвърждение на горното предположение. Не е ясно кога и при какви обстоятелства Раковски се запознава с баща му, за да посети тъкмо техния дом, той не е и сред кореспондентите му от Русе, но е спомоществовател на „Горски пътник“, абонат е на „Българска денница“ и „Дунавски лебед“.³⁸ Допускам, че по време на непрекъснатите пътувания на Раковски, във връзка с активната му стопанска дейност през периода 1851–1852 г., може би някъде са се срещнали, или някой от многобройните му контрагенти му е препоръчал Тихо Обретенов.

При съпоставка на частично запазените ръкописи на мемоарите на Н. Обретенов³⁹ с отпечатания текст прави впечатление, че цитирания от първата страница на *Спомениите* пасаж е вмъкнат допълнително в окончателния, предаден в издателството екземпляр. Допускам, че тази последна промяна е станала под влиянието на редактора и съставителя Михаил Арнаудов, безспорно най-авторитетният за времето специалист и задълбочен изследовател на живота и творчеството на Раковски. А обстоятелството, че тъкмо той е бил в близки контакти с Обретенов по време на най-активната му работа по написване на *Спомениите*⁴⁰ и препоръчва на този епизод от живота на семейството да се акцентира още в началото на книгата, е потвърждение, че в резултат на личните си впечатления, ученият е бил убеден в истинността на думите на стария поборник.

В цитираните по-горе *Спомени* на Обретенов се съдържа още една много важна подробност – „съмахленците“, които се събирали с баща му, познавали Раковски от идването му в Русе. Фактът, че сред включените в плана на *Житието* му градове е и Русчук, и е доказано, че по време на това пътуване той създава „тайните общества“, логично е да допуснем, че в края на 1853 г. в дома на

³⁸ Архив на Г. С. Раковски. Т. II, С., 1957, с. 178, 188; ЦДА, ф. 1837, оп. 1, а.е. 406. В архива на Н. Обретенов в ЦДА се съхранява и ръкопис на „Българските хайдутини“, направен от Васил Рачов, от Търново, през 1868 г., т.е. една година след издаването на книгата. ЦДА, ф. 1837, оп. 1, а.е. 73.

³⁹ ИМ-Русе, инв. № 84/VIB.

⁴⁰ Антонова, В. За създаването на „Спомени за българските въстания“ на Никола Обретенов. – В: Годишник на музеите от Северна България. Варна, 1990, кн. XVI, с. 167–174.

Обретенови е учреден русенският клон на организацията, а упоменатите по-горе лица: Петър Сакелариев, Братой Добрович, Никола Казмата, Юрдан Шарапчиев, Георги Красналиев и, разбира се, домакинът Тихо чорбаджи, са нейните членове. А Баба Тонка шета на важните гости и завинаги остават в паметта ѝ огнените слова на Котленеца.

Тихо Обретенов е един от първите русенски книготърговци. Преди Кримската война в Исакча, наред с обичайната си търговия, той се занимава и с покупко-продажба на книги.⁴¹ Той е редовен спомоществовател и един от малкото българи, които през 30-те – 40-те години на XIX в. имат финансова възможност да заделят пари да си купят книги. Духовното и материалното начало, поставено от Обретен Ганюв, са продължени от сина му, преминават в следващите поколения и пускат дълбоки и трайни корени у потомците. В ранните си ръкописи Никола разказва детски спомен как, след като си свършат къщната работа, родителите му сядали вечер и баща му „прочитал нещо от псалтикия или някои черковни книги“ на майка му. „Понеже са считал за един от поинтелигентните между своите другари – продължава синът, приемал вестници и списания и събирал приятелите си в дома си, та им четял и знаел и черковна псалтикия да пее. Сички книги, които по него време са издавали, биле достояние на неговата къща. И сега даже се намират в сина му Никола двегодишни течения от списанието „Любословие“, издавано от Константин Фотинов в гр. Смирна, в Турция...“⁴². За около един век семейство Обретенови създава уникална библиотека, съдържаща ръкописи и редки старопечатни издания. След Освобождението тя е допълвана предимно с историческа литература, снабдена с автографи от авторите. Но житейската съдба на потомците е много, много тъжна – историческата дата 9 септември 1944 г. е фатална за тях. Убити са внучката на Баба Тонка и нейният съпруг – Тонка и Нико Просеничкови. В дома им са настанени лица, които, според разказите на съседите, палели печките си с ръкописи и книги, изчезнал сандък, пълен с възрожденска периодика. Останалите след погрома над семейството книги се съхраняват в Историческия музей в Русе и ЦДА – София, обработени към личния фонд на Н. Обретенов.

⁴¹ НБКМ-БИА, ПВ 405, л. 73.

⁴² ИМ-Русе, инв. № 82.